

АЖАЛАЙ ТУГ

2021 оной июнийн 25

№ 12 (4076)

1965 онһоо гарана

нонин

Буряад Улас август һарада үертэ абтажа болохо

Бороо, хуратай ута хабар боложо, Буряад Уласай гол, горхонуудта уһан нэмээ.

үдэр бүри шалгагдана, энэ мэдээсэл бидэ абтажа, түргэн дары хэмжээнүүдые абаха аргатайбди, – гэжэ Дмитрий Федоров тэмдэглэбэ.

Июнийн 1-һээ Улаан-Үдын захиргаанай сайтда гол, горхонуудай уһанай хэмжээн үдэр бүри толилогдоно, ажаһуугшад энэ мэдээсэл ха-

Буряадай ниислэл хотын захиргаанай онос байдалай талаар хүтэлбэрийн даргын орлогшо Дмитрий Федоровой хэлэхээр, Улаан-Үдэдэ гол, горхонуудай уһанай хэмжээн үдэр бүри шалгагдана.

– Үнгэрһэн жэлнүүдтэй жэшэхэдэ, уһан нэ-

мэнхэй. Уһанай нэмэһэн шалтагаан гэхэдэ, ута хабар боложо, хадын саһан орой хайлана. Гэхэтэй хамта, Улаан-Үдын захиргаанай гададын харилсаанай хүтэлбэри Монгол гүрэнтэй нягта харилсаатай хүдэлнэ. Сэлэнгэ голтой уһанай хэмжээн

раха аргатай.

– Хэзээ үертэ абтажа болохоб гэхэн тодо болзор үгы. Харин үнгэрһэн жэлнүүдэй дүршэлөөр, август һарын эхин болон һүүл багта уһан нэмэдэг, – гэжэ мэргэжэлтэн онсолбо.

Буряад Улас

Буряадай Нурта нютагта алха, дүшын хүшөө табигдаба

Буряад Уласай Захааминай аймагай Нурта нютагта алха, дүшын хүшөө табигдаа. Хүшөө дээрэ «Би Нуртадаа дуратайб» гэжэ буряадаар бэшэгдэнхэй.

Нютагтаа иимэ хүшөө табихын тула, Нуртада ажаһуудаг, тэндэһээ гарбалтай зон булта хубитаяа оруулалсажа, мүнгэ суглуулһан байна. Тиигэжэ олоной хүсөөр 70 мянганһаа дээшэ түхэриг сугларжа, түсэл бэлүүлэгдээ. Хүшөө дээрэ «Би Нуртадаа дуратайб» гэжэ буряадаар бэшэхэ гэхэн шиидхэбэри абтаа. Тиэхэдэ 1728 гэхэн тоо нютагай байгуулагдаһан жэл болоно.

– Хэр угһаа хойшо Нурта нютаг дархашуулаараа суутай, мүнөөшье болотор манай нютагай ажаһуугшад энэ алдар суугаа алдаагүй, – гэжэ Захааминай аймагай захиргаанда тэмдэглэбэ.

Буряад Улас

Буряад театр экскурсида урина

Х. Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын театр уласай ажаһуугшад болон харагшадые «Театрай оршон» гэхэн экскурсида урина.

Дэлхэй дээрэ ори ганса Буряад театрай түүхэ болон мүнөө үсын байдал тухай харагшадта хөөрэхэ.

Уласай эгээл түрүүшын театрнуудай нэгэн болохо Буряад театрай харангшад ябахандаа, хүшэгэнь хэды шэгнүүртэйб, юугээр флорентийска мозаика хэгдэнхэйб, хэды саг соо

фойе соохи панно хэгдээб г.м. болон бусад нюусанууд тайлбарилалдаг. Тиэхэдэ тайзан болон тайзанай саанахи ажабайдалтай танилсаха арга олдохо. Экскурсида хабаадагшадта бэлэгүүдшье бэлдэгдэнхэй.

Театртай һонирхолтой танилсалга Буряадай арадай артистка Дарима

Лубсанова болон Буряад театрай уран зохиолой таһагай мэргэжэлтэн Намжилма Цыденова үнгэргэхэ юм.

22-28-18 гэхэн утаһаар уридшалан бэшүүлжэ, 45-60 минутын туршада театртай танилсажа болохо.

Наһанай хизаарлалта: 0+

Буряад Уласай соёлой яман

Сайн хүндэ: сайн уласхоорондын үдэр

Дэлхэйн олон тоото найндэрнүүдэй зэргэдэ сайн үдэр гэжэ байдаг юм байна. Диилэнхи ушарта сайн ургадаг нютагуудта энэ найндэр тэмдэглэгдэдэг байһан аад, 2019 онһоо эхилжэ уласхоорондын зиндаатай болгогдоо.

угһаа манайхин ногоон сайгаа эдэсшүүлжэ, амтан хүмбэйгөөрөө сайлгажа, эдээнэйнгээ дээжэ бэлдэдэг, бэлдэжэшье байнабди. Сай шанаха ёһо гурим гэжэ баһа байха. Тогоон соогоо сайгаа бусалгахадаа, тэрэнээ ходо һамаржа, һайн юумэ толгойдоо бодожо шанаха хэрэгтэй гээд хэлсэдэг.

Эдээнэй дээжэ аягасай гэжэ манай буряад арал зон дэмы хэлсэдэгүй. Орожо ерэн айлшаниие заатагүй халуун сайгаараа хүндэлэ гэнэн һургаал хүн бүхэн һанана ёһотой. Айлшаниие бууза банша барижа хүндэлөөшьегүй һаа, заатагүй сай аягалжа үгэхэ заншал үсын үсөө ганса манай монгол туургата арадуудай дунда бэшэ харин дэлхэйн бусадшье арадай дунда сахигдадаг. Сай

ургуулха, тэрэниие ууха заншал Хитадай баруун урда зүгтэ эхилһэн түүхэтэй гэжэ хэлсэдэг. Сай гэшэ гансал ундаа харяаха бэшэ, харин бэсэ махабад хүнэй зосооһоо дулаасуулха, зарим ушарта эмнэхэ аргатай эдээн гэшэл даа.

Буряад аралнай Хитад аралтай хаяа хадхажа хэдэн мянган жэл соо ажамидархадаа, тэдэнэй эдэе унда халан абаа ааб даа. Хэр

Үглөөнэй сай уулганай урда тээ дээжыень орон дэлхэйдээ, хада бурхадтаа сүршэжэ, амгалан байдалтай үдэрөө эхилнэбди.

Сай уулганай үсдэ дэлхэйн шухала асуудалнуудһаа эхилээд, юрэ һони андалдаанай хөөрэлдөөнүүд болодог ха юм даа. Тиимэһээ сай гэшэмнай ажамидаралай эхин холбоо гэхэдэ алдуу болохогүй.

Булат БАДМАЕВ

РОЗА НАМЖИЛОВА

НА НАНАЙ АМАРАЛТАДА

«Сагаан эдээ салгидхаал
  бэлэйш даа,
Саглашагүй буянда хүртэһэн лэ
  байхаш» – гээд,
Сэпилмаа хүгшэндэ Тоня

  хүршэниинь
Сайлажа һуухадаа зугаагаа эхилнэ.

«Ажалайм дэбтэрэй түрүүшын
  хуудаһанда

«Ажалда абтаба. Амаралтада
  гараба», – гэһэн
Хоёр лэ мэдүүлэл колхозой бэшээшэ
Хоноһон юм даа угаа гамтайгаар,
– гээд,

Үгөөр үсөөн Сэпилмаа хүгшэн
Үг магхан ярилсаа дэмжээд,
Хүршээ хүндэлхөө шэнэхэн сүсэги
Хүргэгшын таһаагаа гаргана
  худхаад.

«Хатуу шэрүүн хамтын ажалтай
Хара багаһаан тэмсээл ха юмши,
Хүдөө ажахын габьяата ажалшанай
Хүндэ ямбада хүртөөл ха юмши»,
– гээд,

Номой санда наһаараа хүдэлжэ,
Нэрэ солодо дутуугүй хүртөөд,
Наһанай амаралтада гараһан Тоня
Налгай харасаар нэгэндээ хандана.

«Бүүш хэлэе даа, үетэн нүхэднай
Борьбоёо бохид гүүлэнгүй хүдэлөө,
Володин Зина, Ивани Маша...
Баран мантаяа адлихан үтэлөө.

Хүйтэ нойтые илгангүй ябаһандаа
Хиибараа алданагүй хүл,
  нюргамнай.

Ябга нюсэгөөр, малай хоол
  шэрэһэндээ
Ярьяад халанагүй үе мүсэмнай.

Хэрбээ үбэшэёо тоолоод
  байбалнай

Пүнийн үнгэрхэ хэсүүхэн байха,
Маани, мэгзэмээ мухарюулжа
  һуубалнай

Магад бэемнай хэргэжэ болохо»,
– гээд,

Сэпилмаа ханитаяа баруун
  таһалгадаа

Сэнхир экранай урдань залараад,
Бразилийн сериалай гарахынь
  оноолон

Бодото бэсэрээ зүжэгтэнь
  хабааданад.

Хоһон шанартай иимэ зүжэглэл
Хани нүхэдэй анхарал татана,
Үдэрһөө үдэртэ үнөөхил бүжэглэл
Үетэн хоёрой һонирхол болоно.

Түлэг дайнай дүлэн соогуур
Түрэхэ хубитай байһан хоёрой
Ашанар, зээнэрэй үндыхыень үзэжэ
Амидын жаргалые эдлэхэнь энэ ха.

АМГАЛАН БУДАЕВ

АРШААН НЮТАГ

(хүүгэдэй шүлэг)

Аршаан тосхондо зунай сагта
Айлшад морилжо, амархаяа ерэдэг.
Саяан үндэр уула мийэрэн
Сайн байна: гэжэ энэбхилхэ.
Баруун гараараа мэндэшэлхэдэш
Борохон хэрмэеэ эльгээхэ.
Эрхүүгэй зургаатай басаган
Эдир шамһаа уридшалан
Шуран түргөөр гүйжэ ошоод,
Тайгын хэрмэ гар дээрээ һуулгаха.
Памар хармаанһаа гаргажа,
Пайрхан урдашни эдеэлүүлхэ.
Хүүгэн басаганай хэрмэндэ
Хоёр нюдэёо залажа табяад,
Понирхожо сүлөөгүй байхадаш
Хангай тайгын абьяан
Шамтай танилсажа мэндэшэлхэ.
Хөөрхэн жэрхи урдашни һуужа,
Хоёр гараа шамда харбайһан
Хөөрэлдыш намтай айлшан гэхэ.
Бэлшээрийн наран хадын саагуур
Хүүгэдэй нюдэнһөө хоргодожо ошохо.
Огторгойдо одо мүшэд гараһан
Пайхан зүүдые хүүгэдтэ хүргэхэ.
Хүлэг дүүлээр дошхон моридто
Алтан таха тахалжа унаһан
Хатадаа гар дээрээ тэбэриһэн
Пэлмэ жаса бариһан баатарнууд,
Харанхы хүни элдэб дайсадһаа
Хүүгэдэй нойрые харууһалжа хонодог.
Иимэл юм даа – Аршаан нютаг
Хүүгэдэй дурые буляадаг юм даа.

ҺАЙХАН

Наһанайм алхамай харгыда
Намтаяа ябанаш – һайхан.
Зорюулһан шүлэгэйм эхиндэ
Зурагни болонош – һайхан.
Арбан сагаан буянай харгыда

Алхам хэжэ ороһомни – һайхан.
Тэнгэрийн сагаан сэдхэлтэй болгохо
Тхеровадын Бикшууе шагнаһам –
Һайхан.

Заяанай далайда дүүлээр онгосые
Дуранай хүгжэмөөр табиһам һайхан.
Сэбэрхэн шарайеш хүхэ бэхээрээ
Сэлгээхэн мүшэдөөр гоёһом –
Һайхан.

Элүүр нюдөөр юртэмсые хаража,
Элүүр ухаантай нүхэсэхэм һайхан.
Элүүр бэстэй, жаргалаа үзэжэ,
Элүүр ажабайдалтай наһалхам –
Һайхан.

* * *

Энэ хүни шамтаяа уулзааб,
Сэсэгтэ таладаа энэбхилэн угтанаш.
Зураг шарайеш наһамни бэлэглээ,
Зүүдэн соогоо ушарнаб шамтаяа.
Сэлмэг шамдаа шүлэгөөр дууланаб,
Саяан ууламни шэбшэнэ шэхэндэм:
Дангина хадын басагые
Дүүрэн найданаб шамда – гэнэ.
Мундаргашье хожомдонгүй хэлэнэ:
Басагыемнай һайнаар абажа яба!
Энэ хүни юундэшьсеб баяраар
Сэдхэл бодолнуудни хайлана.
Тэнгэри өөдэ хөөрэхэндэл,
Газар огторгойн хоорондуур ниидэнэб.
Тоолошогүй одод соо бэдэржэ,
Сэбэрхэн шамаяа оложо тааланаб.
Номгон далайн уһанда шунгажа,
Акула загаһанда зүрхөө абтаһандал,
Наһанай дуранай харгы ойлгооб –
Намтаяа ходо ябыш, амарагни.
Саяан уула бүдүүн хоолойгоор:
Гэдэргээ сухариха харгы үгыш! – гэнэ.
Шамайем бэлэглэжэ, намда баряад,
Юртэмсые бурханай үнгөөр
хушажархина.

Тарган үүсын даруулга

Энэ һонин ушар минии Санагын дунда һургуулида һуража байхада Захааминай аймагай Далахай тосхондо болоһон байна.

Базаров Володя бидэ хоёр намарайнгаа амаралтадаа гэртээ ерэжэ, гэртэхиндээ шадал соогоо ажалдань туһа хүргэдэг байгаабди. Манай гэр байранууд зэргэлээд оршодог һэн.

Володя бидэ хоёр бага наһанһаань хамта наадажа, загаһа барижа, жэмэс түүжэ, шандаганда занги уриха табижа эрэ болоһон байнабди. Володя нүхэрэй талаар ехэ сэхэ, эрэлхэг зүрхэтэй, һургуулидаа һайн һурадаг байгаа. Володийн эсэгэ, Базаров Жаб үнидэ наһанһаа нүгшэһэн, эжынь Базарова Ринчин зургаан үхибүүдые гансаараа хүл дээрэнь гаргаһан юм. Ехэ басаган Александра багша мэргэжэлтэй, хаддамда гараһан, нүхэрынь суута хүнгэн атлетикын мастер Владимир Галсанович болоно. Ехэ басаган ноябриин долоондой найраар нүхэртэсэ хамта гэртээ айлшалжа ерэһэн байгаа. Ринчин эзы дүхүү ажаһуудаг эрэшүүлые дуудажа, намарайнгаа

үүсэ гаргаха гэжэ Цыренов Шагдар (Нимбу), Тарбасев Владимир ба Цыремпилов Владимир гурбаниие асаржа үүсэе гаргуулжа байба. Тиигээд тарган үүсын мяханай даруулга болодог гурым дууряжа, архида магазинда ошоод, хоһон ерэбэ. Ехэ уруудуруу һуухадань хүрьгэн Владимир Цыренов хэлэбэ «би Утаата нютаг архида ошоод ерэхэм гү?». Намарай үүсын ба найрай үедэ Далахайн магазинда архи барагдаһан байгаа.

Ринчин эзы хэлэбэ, «машина-тошило хаанаһаа олохо юмши?». Үнэн дээрээ тэрэ сагта Далахайда оройдоол гурбан грузовик, нэгэшье хүнгэн машина үгы һэн. Тиихэдэнь Владимир хүрьгэниинь «машинаар яахым хүлэй байһан хойно, мяхаа шанажа байгаарайт, би түргэн ерэхэб» гээд, рюкзак абаад гараад ябашаба. Энэ үедэ үүсэ гаргаашад, мяхаа эбдэжэ, булгалжа дүүргээд, шанаха мяхаа эгээ томо һэерынь, сагаан мяха гаргажа үгөөд, арһан ба

бэшэ мяхаа амбаарта оруулба. Гарнуудаа угаагаад, тамахья татажа, газаа зугаалдажа һуубад.

Тогоондо ороһон мяхан һая бусалжа, Ринчин эзы басагатаяа стол дээгүүр элдэб юумэдээ бэлдэжэ байха үедэнь, үүдэн нээгдэжэ Владимир Цыренов орожо ерэбэ. Хүрьгэнэй рюкзак сооһоо гурбан шэлэ сагаан архи гаргажа Ринчин эзыдэ үгэхэдэнь, Ринчин эзы ехэ гайхажа, «магазинда архи ерээл?» гэжэ асуугаа һэн. Хүрьгэн хүбүүниинь иигэжэ хэлэбэ: «Магазинда архи ерээгүй, би Утаатын магазин ошоод ерээб» гэбэ. Ринчин эзы бүри ехээр гайхажа, «ямар һайгаар, ямар машина дайралдааб» гэжэ һурахадань. «Машина үгы байгаа, би ябагаар гүйдэлөөр ошоод ерээб. Мяхаа гаргагты, столдоо һууя» гэхэдэнь, мяхан үшөө болоогүй байгаа. Цыренов Шагдар ехэл гайхаа тагнаа «тогоондо табиһан мяханай болоогүй байхада, хайшан гээд ябаган

хүн Утаата ошоод ерэхэ юм. Али Утаатамнай наашаа болошоо юм гү?» Мяханшье боложо, тарган намарай үүсын дээжэ зүһэм галдаа мэдүүлэгдээ, архиин дээжэ галдаа үргэгдэжэ, ехэ хүхюун зугаа дэлгэржэ, һээр сохилго болобо. Владимир хүрьгэн нэгэ шэлэ архи һээр хухалһан хүндэ шагнал табиһан байгаа. Цыренов Шагдар түрүүлэн сохибо, сохибо хухалхал юумэ бэшэ. Тэрэнэй һүүлээр Цыремпилов Володя ехэ хүхюутэй «битнайл хухалжа үглөө толгой заһахаа хахад литрээ үбэртэлхэм хаш» гээд, гарайнгаа хаба-

датар сохёод, хухалжа шадабагүй. Энэ үедэ һэмээхэн хаража һууһан Тарбаев Володя бодожо, «Битнайл хухалжа нүгэлыень сагааруулха ажал болобо хаш» гэжэ хэлээд, далайха шэнги болоод сохиходонь «тас» гһэн абьяан гараад, һээрэй монсогор толгой үүдэнэй боһог сохёод унашоо һэн. Хүрьгэн Владимир Тарбаевта тэрэ табиһан хахад литр архья арбан түхэригтэй гартань барьюулаа һэн. Тэдэ гурбан үүсэ гаргаһан ехэ хүхюутэй зугаатай хахад литрээ үбэртөө хээд, гаража ябаа һэн. Тэрэ хахад литр архья хайшан

гһым хэн мэдэбэ. Харин Цыренов Шагдар ехэ тэрэ үдэр «машина Утаата Далахай хоорондо ябаа һэн гү?» гэжэ улад зонһоо мүшхөө мүрдөө юм гэжэ дуулдаа һэн. Ехэл гайхаһан байгаа хаш. Далахай Утаата хоёрой хоорондохи зай арбан нэгэн модо болодог юм. Харин Далахайһаа Утаата ошоод ерэхэдэ 22 модо болоно. Энэ зайе СССР гүрэнэй чемпион хүнгэн атлетикээр мастер спорта международного класса Владимир Галсанович Цыренов харайгаашье гэжэ һанаа юм гү, үнэн дээрээ.

ЛУБСАН ЦЫРЕНОВ

Ахатанине хүндэлжэ һурагты

1930-аад оноор болоһон ушар. Тэрэ үедэ айл бүхэнһөө тарья (хоол) суглуулжа, аймагай центр болохо Сахир һууринда абаашажа тушаадаг байгаа. Манай нютагһаа нэгэтэ зургаан морин тэргээр тарья тушаахаяа табан залуу хүбүүд, тэдээн соо хоёр комсомол хүбүүд ябаха болобод. Нэгэ һаһажаал үбгэн ябалсаха болобо. Гэдэргээ ерэхэдээ

ямаршье юумэе асарха байһан юм даа. Ябаха болоод байхадаа үбгэн хүбүүдтэ хандажа:

– Хүнэһээ абаа гүт? Харгымнай холо, дабаа дабшатай. Мориёо эсээнгүй (гүйлгэнгүй) амаруулжа ябахабди. Тиибэлнай харгымнай хүнгэн байха, – гэбэ. Үбгэнэй дуулаһаар байтар хоёр комсомол хүбүүд бэшэ хүбүүдтээ һургаал заабари заажа

эхилбэд:

«Энэ үбгэнэй хүүрээр ябахаабдил. Урдын юумэ ула болоо, мүнөөнэй юумэ зула болоо. Центр ошожо хоноод, таряагаа тушаагаад, ашаагаа тэргэдээ тээгээд ерэнэ бээбди. Хоёр дахин харгыдаа эдеэлэхэл хүнэһэтэй ябабал болоо. Үбгэдэй һургаалаар ябанхаар, өөдынгөө толгойгоор ябабал дээрэ».

Залуу хүбүүд тэргэдээ

һуужа моридоо хатаргабад ха. Харин үбгэн толгойгоо һэжэржэ ухаандаа олон юумэ бодобо: «Эхэ эсэгын һанаан үри бэедээ, үри бэсын һанаан ой тайгадаал юм байна. Мориео эдэмни эсээжэ, дабаа дабшаа хэр гарагшааб. Эдэ хара толгойгүй хүбүүдые хайшан гэжэ һургаха бэлэй». Үбгэн дэлхэйн юумэ бодоһоор хүбүүдэйнгээ хойноһоо мориёо гэшхэлүүлбэ.

Хаанашьеб даа, харгыдаа хүбүүдэй морид эсэжэ, орой болоһон хойно үбгэндөө хүсэгдэжэ, харгыдаа хонохо баатай болобод.

Үглөөдэрынь үдэрэй хахадта арай гэжэ Сахир һууринда ерэжэ, асарһан таряагаа тушаагаад, тэргэдээ ашаагаа тээгээд, гэр тээшээ ябаххаа орой болоһон хойно мордобод. Уданшьегүй боро хараан боложо хонобод. Үглөөгүүр бодожо наашаа ябаххаа мордобод. Эдээлхэ гэхэдээ хүнэһэниинь дууһанхай, залуу хүбүүдэй шарай муудашанхай ябабад. Үбгэмнай тэдэ хүбүүдтэ амархадаа иигэжэ хэлэбэ:

– Битнай хэлээ бэлэйб даа. Юун гээ һэмта? Худагай оёорто загаһан үгы, хуушанай үгэдэ ху-

дал үгы гэгшэ, тэрээнһээ өөргы ябадал боложо байна. Бууралһаа үгэ дуула. Зай яахамнайб, болоһон юумэ болоо. Эндэ дүтэ нэгэ танилни бии. Тэндэ орожо харлаһанаа (хотоёо) заһаад, саашаа ябахабди. Тиигэжэ эдэ хүбүүдтэ үбгэн хэлээд, досоогоо бодоно: «Одоол энэ айлда таанадые һургаха саг ерэбэ. Танилни һайн заншал мэдэгшэ бэлэй».

Тэрэ айлдаа дүхэжэ ерээд, моридоо амаруулжа табяад, гэртэ оробод. Айлай эзэн айлашадаа столдо һуулгажа сай аягалжа, табак табиба. Үбгэн даарашаһан хэбэр үзүүлжэ, аягалһан сайгынь аалиханаар һороно, гэрэй эзэнтэй энэ тэды хөөрэлдэнэд. Нэгэ залуу хүбүүн сайгаа уужа байтараа, табакһаа хилээмэ абаха һанаатай, гараа табак руу һарбайбаха. Энээниие хаража байһан гэрэй эзэн гартаа шанагаа баряад байһанаа, хүбүүнэй гар шанагаар сохёод:

– Аха зоной ама хүрөөгүй байхадань, тугаар гараһан тугал табакта хүрэхэ гэжэ байгааби! – гээд тад-няд гэбэ. Манай үбгэнэй досоо нара гараһандал боложо, аяга-

тай сайгаа дууһан уухадань, гэрэй эзэн дахин сайгаа аягалжа:

– Харгыдаа һайн ябахытнай хоёр болгоһуу, – гэбэ. Залуу хүбүүд үбгэнэйнгөө табакта хүрэхыень хүлээжэ ядаад, столһоо бодобод. Гэрэй эзэн эдэнэй ябадал тухайлжа, хүбүүдтэ хандажа: «Эндүүрээл хандаа, һургаал болог», – гэбэ. Хүбүүд эшэһэндээ шад улаанууд болошонхой, хооһоор газар гаража үбгэнөө хүлээбэд. Үбгэн нилээн болоһон хойно гаража, булта мордожо, харгыдаа орожо, гэр тээшээ зорибод. Нилээн ябаһан хойноо хүбүү моридоо байлгажа, үбгэндөө ерэжэ һүгэдэн:

Бидэнээ хайрлыг даа. Энээнһээ хойшо урданай һургаалаар ахатаниие хүндэлжэ, заншал гээшые сахихабди, – гэлдээ бэлэй.

Энэ ушар Цыремпил таабай хөөрөө һэн. «Иимэрхүү ушарнуудые мүнөөшье манай зон соо оло дахин хараһан хүм. Тиигэжэ байхыень хараад, столдо һуужа байхадаа, барижа байһан халбагаар гарынь сохёод абагша һэм», – гэжэ таабай энеэгээ бэлэй.

Нютагай обоо тахилган бүгэдыемнай нэгэдүүлнэ

Зунай эхиндэ жэл бүхэн ямаршые буряад айл обоогоо тахидаг.

Тээд эдэ жэлнүүдтэ муухай хорон үбшэнэй дэлгэрээд байхада, үсөөн хүн обоогоо тахихаяа гарана.

Бишые баһа гаралсааб. Мүнөөдэр эртэ үглөөгүүр Марина баабай хонходоод: «Лама хадаа тахихаяа зон сугларжа байна. Ошохо гүт?» – гэжэ һураба. Түргэн бушуу сугларжа, далгаяа түхээрбэбди.

– Баабай, хэн мүнөөдэр ошохооб? Мэдэнэ гүт?

– Дядя Колин Баярмаада хонходоыш, тэдэн ошохоёо байна.

Хонходобоб. «Зон дүүрэн, Алдар Банзанов Лама хадаа гараха. Мүнөө хони гаргаад, тэрэнэ шанажа байна. Машинадаа нэгэ хүниие абахаар байха», – гэжэ Баярмаа хэлэбэ.

Дахин хонходожо, Алдартай ошохо болобоб.

Арбан сагта хойноһоомни ерэжэ, Нуурмайн хуудаг ошобобди. Тэндэ манай нуурмайнхид сугларжа, бэе бэе хүлэжэ, һонин һорьмойгоо дуулгадаг, хөөрэлдэдэг.

Оройдоол найма-арбан машина сугларба. Базаржаб ахай, Лхасаран абгай – сугһураһан хоёр манай эгээл аха захатан байба. Тиигээд

үшөө манай түрэлтэн Баир Бальжинимаев, жолоошон, нагасын Түмэн Рая хоёр, Бимба Тугулдуров, Ананда, Баир Сангияев, Жигжитовэй ехэ гэр бүлэ, Дондок амбайн Туяа Ринчүүхэй хоёр ошобобди. Гурбадахи жэлээ аяар холо Яруунаһаа Андрей Цыренов ерээ. Энэ залуу хүн өөрынгөө уг гарбалаа бэдэржэ, манай Суулгада олобо.

Урданай үгэ бии – Лама хада өөдэ тиимэ бэлэнээр гарадаггүй. Заабол эзэниинь зониие төөрюүлдэг.

Тиигэбэшые бидэн бүтэн бүлээн хада өөдэ гарабабди. Үшөө бага ябахадаа, хүтшэн эжытээ дахасалладаг һэмби. Эгээл түрүүшынгээ обоо тахилганда гүрөөһэ хаража, ехэл сэдхэжэ, мүнөөшые болотор һанажа ябанаб.

Хүрэхэ газартаа ерээд, хии моридоо Сэрэн амбайнгаа урда табижа арюудхабабди. Эрэшүүлнай хии мориёо хийдхүүлхын тула нёдондо жэлэйнгээ хии моринуудые абажа, модоёо сэбэрлэбэ.

Амбайн: «Хии моридоо хийдхүүлэгты», – гэхэдэнь, эбтэйгээр хии моридоо намилзуулнабди. Хэн нэгэн түрүүн дүүргэбэл, бэшэндээ туһалжа эхилдэг. Удаань гороолжо, хүн бүхэн аалин боложо, өөрынгөө һанаан

сэдхэлдэ абтагдана, зальбарна.

Нэгэ бага болоод, ламын шанга абьяан дуулдана: «Таанад мүнөө өөртөө юумэ бү эригты, бултанайнгаа түлөө, эхэ зургаан зүйл хамаг амитанай зоболонгой далайһаа гарахын түлөө зальбарагты», – гэбэ.

Ехэ уншалгын һүүлээр Банзанов Алдарай гэр бүлэһөө төөлэй табигдаба. Сугларһан хүнүүдые мяхатай, орёомогтой халуун шүлөөр хүндэлбэ.

Дуу дуулалсаабди, Сэрэн амбай дасанайнгаа зүгһөө эгээл гоёор дуулаһан хүндэ хурьга барюулхаб гэжэ мэдүүлээ. Тэрэ хүниинь би байшооб. Олон зоной дунда «Гэр бүлын экостуди «Урлагша» гэхэн түсэлдэ эгээл эрхимээр хабаадалсаһан хүндэ энэ хурьгаяа бэлэглэхэб гэжэ дуулгааб.

Тиигэжэ хэрэгээ бүтээгээбди. Минии һанахада, нэгэдэхээр, иимэ уулзалганууд бултыемнай нэгэдүүлжэ, хоорондохы харилсаа холбоо шанга бүхэ болгоно, хоёрдохёор, түрэл тоонто нютагтаяа холбоомнай эли боложо, сэдхэлыемнай зөөлөрүүлнэ.

Ябаха сагай дүтэлхэдэ, нэгэ томо элээ ниидэжэ ерэбэ. Хэрэгээ бүтээгээбди.

Дулма СОДНОМОВА

САНЖАЙЖАП БАНЗАРАКЦАЕВ

**Захааминай газар дээгүүр урладаг Зэдэ
голой XVI-XX-хи зуун жэлнүүдэй түүхэ, домог.
Сэсэн хаанай бэлэдхэл**

(Үргэлжсэлэл)

Шара-Азарга гэжэ газар дээгүүр ябаһандаа, тойроод байһан хада ууладта мүргэмэй гэжэ малгайгаа абажа дохино.

– Минии заахан байханда манай нютагай үндэр наһатай ангууша үбгэд: Ёлын үндэр харьдагта, Зэдэ голдо, Уран-Дүшэдэ монгол угсаатамнай нэрэ үгэһэн юм гэжэ хэлсэдэг хэн, энэнь үнэн юм байна даа гэжэ хэлэбэб.

Баһа ондоогооршье хэлсэдэг зугаанууд бии. Энэмнэй дээдэ үсын түүхэ мүн гээшэ гэжэ Хэшэг-Дорждоо хэлээ һэм.

– Совхозой директор Александр Цыбиков Сельсоведэй түрүүлэгшэ Дмитрий Будаевые, совхозой коммунальна ажалые эрхилэгшэ байһан намайе ерыг гэжэ дуудаба.

Цагаан-Үүр сомонной «Цог» нэгэдэлэй түрүүлэгшэ Хэшэг-Доржын хөөрөөс шагнабабди. Өөрынгөө хэрэгээр ерэхэнээ эли тодоор хэлэбэ: Цагаан-Үүр сомонной 1989 ондо хамтын

ажалай «Цог» нэгэдэлэй байгуулагдаһаар «50 жэлэй» оёе тэмдэглэхэеэ бэлдэжэ ехэ ажал хүдэлмэри ябуулагдажа эхилээ, тиимэхээ танай зүгһөө ехэ туһаламжа хэрэгтэй болоод байна. Манай Хүбсэгэл аймагай засаг баһал танай туһаламжада найдана. Манай «Цог» нэгэдэл аяар 1954 онһоо Санага нютагтай найрамдалай ехэ барисаатай байна. Энээнэй одоол ерэхэ найр дээрэ харуулжа шадаха ёһотойбди.

Минии ерэхэ туһаламжа нэрлэбэл:

1. Энгэртэ зүүхэ 500 хэхэг «Цог» нэгэдэл 50 жэл-гэхэн тэмдэг (значок).

2. Хүбсэгэл аймагай

«Цагаан-Үүр» нэгэдэлэй 50 жэлэй түүхэ, мэдээсэлнүүд гэхэн Брошюра хоёр мянган хэхэг.

3. Нютагай хизаар ороноо шэнжэлһэн музейн шэнээр баригдажа бүтэхэдэ, бүхы талаһаа туһалха.

4. Нэгэ тракторай прицеп.

5. Гурбан (3) бензопила.

6. Жэлһээ үлүү сагта нэгэ тонно бензин үгэжэ туһалхыетнай гуйнаб.

7. Барилгада хадаһан ехээр хэрэгтэй иимэ ехэ минии эрэлтые дүүргээ һаатнай, сэгнэшэгүй, хани барисаанаймнай бата бэхи, үнэн дээрэ болохол даа.

Совхозой директор: «Танай эрилтые хэрэгтэй

сагтань бүтээхэбди. Би энэ хэрэгы аймагай за-саг зургаанда дуулгахаб. Ньютагайнгаа хүн зондо дуулгахабди».

Хэшэг-Доржо даргы адалахада, хүтэлбэрилхэ шадалтай, ехэ зорилготой, эрэнэнэй абажа шадаха хүн гэжэ эли бэлэй.

Санагын совхоз хэлсэһэнэй ёһоор хэрэгтэй юумыень сагтань бүгэдыень үгэһэн юм. Найр июнь харын түрүүшын Дашаниматай хайн үдэр эхилээд хоёр үдэрэй туршада болоо һэн. Санагаһаа 40-өөд хүн ошообди. Хүтэлбэрилэгшэнь совхозой директор А.Д. Цыбиков, Захааминай аймагай зүгһөө А.Ж. Тудунов гэгшэд эрхилжэ ябаа. «Санага» ансамблиин гэшүүд олоороо ошоожо, уран гоё хатар наада, буряд арадай дуунуудые дуулажа Цагаан-Үүр нютагай зоние ехэ баярлуулаа, хүтэлбэрилэгшэнь Борис Владимирович Тарбаев. Ньютагай хизаар ороноо, түүхэ шэнжэлхэ музей бии болгоходо «БурАССР-эй соёлой габьяата хүдэлмэришэн Хадаев Викулий Шагдурович ошоожо 40-эн хоногой туршада хүдэлжэ, бүхы хэрэгыень өөрөө

эмхидхэжэ, нютагай бэрхэшүүлые хабаадуулжа, Хүбсэгэл аймагай хүдөө нютагуудай түрүүшын гоё музей нээхэдэ туһа хүргэжэ, Цагаан-Үүр нютагта ажаһуудаг Захаамин аймагай хонгоодор аха дүүнэртээ бэлэглэһэн. Хэшэг Доржо дарга 1990-ээд он болотор түрүүлэгшээр хүдэлөөд, хубиин гэр бүлын байдалаар ажалһаань болижо, ондоо нютагта хүдэлхээс ошоо һэн. «Цог» нэгэдэлэй шэнэ түрүүлэгшэ Санага нютагаһаа уг гарбалтай Доржын Дамдин болоо һэн. СССР-гүрэнэй бутаран үгы болоходо, Монголдошые шэнэ хубилалтанууд боложо хамтын ажалтай нэгэдэлнүүд үгы боложо, «Цог» нэгэдэлшые үндэһэгүй 1994 оноор бутаржа үгы болоо һэн.

ДОШХОН УРАСХАЛТАЙ ЗЭДЭ ГОЛНАЙ

Үзэсхэлэн хайхан хонгор Уулын, зэргэлээд байдаг харьдагуудай нэгэнэй наран талаһаа, хабшуу жалгын эхинһээ, харьдагай боориин адха шулуун сооһоо эхисэ абажа, булаг урдажа эхилһэн.

Энэ булагта XVI-зуун

жэлэй эхин үе сагта Ехэ монгол Халха угсаатанай хаан Сэсэн хаанай зарлигаар Хүбсэгэл нуурай зүүн талые тухайлха даабаритай Галсан, Содбо, Шэмэрүүн – гэгшэд энэ дайдаар харьдаг хадануудые хаража ябахандаа энэ булаг-горхоной хажууда отогложо хоноходо, сэбэр хайхан уһатай хадань магтажа «Зэдэ» гэһэн нэрэ үгэжэрхёо һэн.

Зэдэ уһан далайн нюрууһаа 1800 метр үндэрһөө урдажа эхилдэг хандаа, ехэ түргэн урасхалтай. Совет засагай бии болоходо, Захааминай аймагай зүблэлтэ сомоуудай байгуулагдахада, Санагын зон бүгэдөөрөө Санагын сомондо хабаатай болоо. Санагада хоёр колхоз бии боложо, Хужар нютагта «Сталин», Санага Булагта «Коминтерн» колхозууд байгуулагдаа.

Колхоздо мүнхэ эдлэжэ байха газар уһанай хубаариин болоходо, «межевани» хэгдэжэ гүрэнэй хубиин ёһоор мүнхэ эдлэжэ байха гэһэн данса саарһанай үгтэхэдэ Зэдэ голой эхин тала бүгэдөөрөө Сталин колхозой мэдэлдэ ороһон.

(Үргэлжэлэлын удаадахи дугаарта)

**БҮ-БҮ-БҮ ГЭЭД
ҺАЛАХАГҮЙДЭНЬ...**

Үнгэрөөшэ зуун жэлэй далаад онууд. Бурядай оперо болон баледэй театрай байшан соо партийна үргэдхэмэл зүблөөн зарлагдаһан байгаа.

Партиин обкомой хоёрдохи секретарь К.М. Продайвода элидхэл хэжэ байба. Редакцияа Д.Ш. Хубитуев тоосоо

бэшэхээр урда үдэрынь уялгалагдаһан хадаа түрүүшын рядта срээд һууба.

Нэгэ янзын бү-бү-бү гэхэн абьяанһаа хашаран татажа һуутараа дурд гэшэбэ ха. Пэг гээд һэрхэ зуураа нөөхил малаан толгойтой хүнэйнгөө бү-бү-бү гээд халахагүйдэнь, шангахан тодоор «Кончай!» гээдхибэ.

Тэрэ дары сагдаанар хоёр тээһэнь һэбхүүл шэнгээр тэлэн хүтэлөөд, газашань шэрэбэд. Тэрэл үдэртөө Далай Шагдарович «Үнэнһөө» мухарья һэн бээ. Тээд энээгээр түүхэ дүүрээгүй, үшөөл хэдэ дахин оролгон-гаралган болоһон. Пенсидээ эндэһээл, «Үнэнһөө» гараһан.

Г. БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА дурсан бэшэбэ

БУРЯД-ОРОД ТОЛИ

аржаганаха 1) рычать (о собаке); 2) *перен.* злиться, грызться, ругаться (о людях).

аржагануулха *допуст.* от **аржаганаха**.

аржагар 1) пестряций в глазах, весь в пятнах; 2) корявый, неровный; торчащий (о ветвях, волосах); 3) *о чём-л.* чётко и рельефно выделяющемся; **аржагар мүр** ясный, отчётливый след.

аржайха быть шершавым (или корявым, неровным).

аржыса чётко.

аржыха 1) *см.* **аржайха**; 2) чётко выступать, быть рельефным (или чётким).

арза два раза перегнанная молочная водка.

арзаганаха скалить зубы.

арзагануулха *допуст.* от арзаганаха.

арзагар оскаленный, с оскалом; **арзагар шүдэн** оскаленные зубы.

арзайха быть оскаленными (о зубах). **арзалзаха** то и дело оскаливать (зубы).

ари ария.

ариг 1. чистый, опрятный; 2. опрятность; санитария.

арилгаха очищать, чистить.

арилгуулха *допуст.* от арилгаха.

арилгагдаха *страд.* от **арилгаха** обчищаться, чиститься.

арилгаха 1) чистить, вычищать, очищать; обметать, расчищать; стирать; полоть; убирать; **гэр арилгаха** убираться в доме; 2) удалять, прогонять, изгонять; **гэртэнь арилгаха** отправлять *кого-л.* домой; 3) уничтожать, истреблять, искоренять.

С.М. БАБУШКИН «Буряд-ород толи»

Редакциин хаяг:
671950, Буряад Улас, Закаменск хото,
Ленинэй үйлэ, 42-дохи гэр.
Һарадаа хоёр дахин гарадаг һонин.
Хэһэг 300.
Индекс 59901.
Эмхидхэн байгуулагша:
Захааминай аймагай захиргаан.

Редактор Д.А. Найданова,
суглуулан бүридхэжэ,
алдуунуудые заһагша, ризограф
дээрэ хэблэгшэ Э.В. Цыдемшилова.
Телефон, факс:
газетын редакторай: 4-46-32, 4-30-37
буряад газетын редакторай: 4-30-54
бухгалтерин – 4-31-61.

Хэблэлэй нэгэ хахад хуудаһан хэмжээтэй.
Толилогонуудта үгтэһэн тоо ба
баримтануудай, хүнэй, шотагай
нэрэнүүдэй зүб бурууда
авторнуудынь харюусалгатай.
Редакциин хараа үзэл авторнуудай
һанал бодолтой зохилдонги
бэшэ байжа магад.